

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МАЗУР М. Р.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 343.1

РЕАЛІЗАЦІЯ ВИПРАВДАНИМ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті, відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України, розглядаються особливості реалізації виправданним свого права на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Ключові слова: кримінальне провадження, виправданій, відшкодування, шкода.

В статье, в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины, рассматриваются особенности реализации оправданным своего права на возмещение вреда, причиненного незаконными решениями, действиями или бездействием органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, досудебное расследование, прокуратуры или суда.

Ключевые слова: уголовное производство, оправданный, возмещение, вред.

In the article, in accordance with new Criminal Procedure Code of Ukraine, peculiarities of implementation of right of compensation for harm caused by unlawful decisions, actions or inaction of investigation, procurators and judges, are analyzed.

Key words: criminal procedure, acquitted person, compensation, harm.

Вступ. Відповідно до ст. 3 Конституції України [1] права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Цими конституційними положеннями держава взяла на себе обов'язок відновлювати порушені кримінальним правопорушенням права особи, у тому числі і шляхом відшкодування завданої їй шкоди.

Проблема відшкодування шкоди особі у кримінальному провадженні цікавила вітчизняних процесуалістів давно. Її дослідженню присвятили свої праці Б.Т. Безлепкін, Л.В. Бойцова, О.В. Капліна, В.Т. Нор, М.І. Пастухов, М.С. Строгович, Т.Т. Таджикиєв, М.Є. Шумило та ін.

Втім, питання щодо реалізації права на відшкодування шкоди, таким суб'єктом кримінального провадження, як виправданним, залишається малодослідженим, та потребує як подальшого наукового аналізу, так і законодавчого регулювання.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження питань реалізації виправданним права на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють

оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду в кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 43 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], виправданим у кримінальному провадженні є обвинувачений, виправдувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили.

Слід відмітити, що згідно із статистичними даними Державної судової адміністрації України у 2014 р. було виправдано 322 особи (за виправдувальними вироками, що набрали законної сили). В той же час, кількість засуджених за цей період становила 102 тис. 170 осіб. У 2013 році ці показники були дещо іншими. Так, кількість виправданих осіб – 295, а засуджених – 122 973. Таким чином, можемо констатувати хоча й невелике, але збільшення кількості виправданих осіб в Україні за останній рік.

Надання особі статусу виправданого зумовлює появу у такої особи певних прав. Ні в КПК України 1960 р. [3], ні у чинному КПК України немає окремої статті, яка б безпосередньо була присвячена правам виправданого.

Проте, ч. 3 згаданої вже вище статті 43 передбачає, що виправданий має права обвинуваченого, передбачені статтею 42 Кодексу, в обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

У ст. 42 КПК України міститься широке коло прав, одним із яких є право вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися.

Слід зазначити, що на рівні КПК України, це право закріплене фактично вперше.

У КПК України 1960 року в статті 53-1 було передбачено лише, що у разі постановлення виправдувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідних заходів для відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконних притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу.

Ще однією новелою є закріплення в КПК України окремої глави під назвою «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов». На жаль, питанню відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду присвячена лише одна стаття. Так, у ній передбачено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ст. 130 КПК України).

З аналізу чинного законодавства не важко зробити висновок, що єдиним таким законом на сьогодні є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» № 266/94 ВР, прийнятий ще у 1994 році (далі – Закон України) [4].

Сфера дії Закону України поширюється на широке коло суб'єктів – не лише на виправданого, але й на всіх інших осіб, яким завдана шкода в кримінальному провадженні незаконними діями, рішеннями органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури і суду.

Відповідно до норм даного Закону України, виправданий має право на відшкодування (компенсацію, повернення):

- 1) заробітку та інших грошових доходів, які він втратив внаслідок незаконних дій;
- 2) майна (в тому числі грошей, грошових вкладів і відсотків по них, цінних паперів та відсотків по них, частки у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибутку, який він не отримав відповідно до цієї частки та ін.), конфіс-

кованого або зверненого в доход держави судом, вилученого органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майна, на яке накладено арешт;

3) штрафів, стягнутих на виконання вироку суду, судових витрат та інших витрат, сплачених громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;

5) моральної шкоди.

Невирішеним сьогодні в законі України залишається питання щодо необхідності відшкодувати особі витрати, пов'язані з завданням шкоди її здоров'ю в період її незаконного і необгрунтованого кримінального переслідування.

Не потребує особливих доказів той факт, що застосування до особи, наприклад, запобіжного заходу у вигляді взяття під варту може негативно вплинути на її здоров'я, спричинити загострення хронічних захворювань, зниження загального стану самопочуття. Підтримуючи наукову позицію про існування «фізичної шкоди» здоров'ю і можливість її завдання особі в період її незаконного і необгрунтованого кримінального переслідування, як видається, наслідки завдання «фізичної шкоди» можуть мати негативний характер лише у вигляді майнових витрат та (або) моральних страждань. Наприклад, відчуття болю в руці, що зазнала її перелому, є моральною шкодою, до якої однозначно входить і поняття «ушкодження здоров'я» (фізична шкода). А витрати цієї особи на відновлення якості життя (на медичні засоби, лікування тощо) будуть майновою шкодою.

Таким чином, є всі підстави для закріплення в переліку шкоди, яка підлягає відшкодуванню, окремим пунктом витрат на відновлення здоров'я.

Порядок реалізації права особи на відшкодування (компенсацію) шкоди, на жаль, залишився таким же самим, як і був до прийняття нового КПК України, і чисельні заклики науковців до його вдосконалення залишились не почутими.

Так, у разі ухвалення виправдувального вироку, відповідно до ст. 11 Закону України, суд зобов'язаний роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод, та відшкодування завданої шкоди.

Конкретизує дану норму п. 6 Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 04.03.1996 р. № 6/5, 3, 41 (далі – Положення) [5], де вказується, що громадянину, а у разі його смерті – його спадкоємцям, відповідний орган (суд. – М.М.) одночасно з копією виправдувального вироку, що набрав законної сили, направляє повідомлення, в якому роз'яснює, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав. Зразок такого повідомлення наводиться у Положенні.

Законодавство України передбачає два різних шляхи реалізації права особи на відшкодування шкоди: позовний та не позовний. Все залежить від того, про який вид шкоди йдеться. Зокрема, відшкодування майнової шкоди, у т. ч. і повернення майна, відбувається у не позовному порядку в рамках кримінального провадження шляхом звернення до того органу, який або закрив кримінальне провадження за реабілітуючими обставинами, або ухвалив виправдувальний вирок. Тобто, майнову шкоду можуть нараховувати органи досудового розслідування, прокуратура чи суд. У контексті нашої теми дослідження це буде здійснювати суд. Моральна шкода компенсується у загальному позовному порядку відповідно до норм цивільного судочинства.

Розглянемо детальніше порядок реалізації права виправданого на відшкодування (компенсацію) шкоди.

П. 11. Положення роз'яснює, що громадянин протягом шести місяців після направлення йому повідомлення (про роз'яснення його прав і порядку їх відновлення) може звернутися за відшкодуванням шкоди, передбаченої ч. 1, 3, 4 ст. 3 Закону України при ухваленні виправдувального вироку, до суду, який розглядав справу у першій інстанції.

Тут виникає логічне запитання: а якщо ж повідомлення не направлено, тоді з якого моменту починає спливати 6-місячний термін? На сьогодні це питання залишається риторичним.

Крім того, Закон України не визначає форму і вимоги до змісту звернення особи про обчислення розміру відшкодуваної шкоди. Також не передбачено обов'язку особи по доказуванню видів і розмірів такої шкоди. Наявність шкоди, фактично, передбачається самим фактом незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування.

Отже, вимога виправданого може підтверджуватись як матеріалами кримінального провадження, так і додатково ним поданими матеріалами. Передусім, виправданий, як не хто інший, зацікавлений у повному відшкодуванні всієї завданої шкоди. Тому в його інтересах вказати у заяві всі понесені ним витрати, вказати майно, яке підлягає поверненню тощо.

Після звернення громадянина в один із органів, перелічених у п. 11 Положення, в даній ситуації це буде суд, який розглядав кримінальне провадження, витребує від відповідних державних і громадських організацій всі необхідні документи, що мають значення для визначення розміру завданої шкоди, і постановляє передбачену в ч. 1 ст. 12 Закону України ухвалу про відшкодування шкоди громадянину.

Згідно з ч. 2 ст. 12 Закону України у разі незгоди з рішенням суду про відшкодування шкоди громадянин може оскаржити його до суду вищої інстанції.

Відповідно до ч. 1 п. 17 Положення «відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії органів дізнання, попереднього (досудового. – М.М.) слідства, прокуратури і суду завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя». Це положення наводить певні умови компенсації шкоди: наявність моральних втрат, порушення нормальних життєвих зв'язків і необхідність докладання додаткових зусиль для організації власного життя. На нашу думку, перелічені умови є зайвими, оскільки вони матимуть місце у будь-якому випадку завдання моральної шкоди.

З метою захисту своїх прав та законних інтересів особа звертається до суду з позовною заявою.

Відповідно до норм цивільного судочинства, зокрема ст. 122 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [6] передбачено, що суддя відкриває провадження у цивільній справі не інакше, як на підставі заяви, поданої і оформленої у встановленому Кодексом порядку.

Ст. 119 ЦПК України передбачає, що позовна заява подається у письмовій формі та повинна містити наступні елементи: найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви.

Ч. 1 ст. 1176 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7], конкретизуючи положення ч. 2 ст. 1167 ЦК України, передбачає, що «шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснило оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду».

Згідно зі статистичними даними, отриманими від Державної судової адміністрації України, судами України у 2014 році було постановлено 286 ухвал про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури чи суду. У 2013 році кількість таких рішень становила 244 (ухвали).

На підставі конституційних положень, зокрема ст. 56 Конституції України, в нашій державі розроблений особливий порядок виконання рішень, пов'язаних із відшкодуванням шкоди за рахунок держави.

Механізм виконання рішень про стягнення коштів Державного бюджету визначається Порядком виконання рішень про стягнення коштів Державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затвердженого постановою КМУ від 3 серпня 2011 р. № 845 (далі – Порядок) [8]. Відповідно до п. 3 Порядку «рішення про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів виконуються на підставі виконавчих документів виключно органами казначейства з попереднім інформуванням Мінфіну та у порядку черговості надходження виконавчих документів».

У Законі України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28 грудня 2014 р. № 80-VIII [9] стаття видатків носить назву «Відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб» (код програми 3504030), і для реалізації даної бюджетної програми на цей рік передбачено 18 млн. 750 тис. грн. Слід зазначити, що така ж сама сума була передбачена для реалізації даної бюджетної програми у 2014 році. Що ж стосується 2013 року, то дана сума було значно більшою і складала 37 млн. 500 тис. грн.

Висновки. Підбиваючи підсумок вищенаведеному, слід сказати, що право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, а також відновлення репутації, займає чільне місце в системі прав людини та громадянина, є своєрідним показником справедливості щодо кожної окремо взятої особи. Проте реальність такого права залежить не лише від його нормативного закріплення, але й від існування якісного і дієвого механізму реалізації даного права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіц. вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05> (втратив чинність).
4. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 01.12.1994 р. № 266/94ВР. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=266%2F94-%E2%F0>.
5. Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 04.03.1996 р. № 6/5,3,41. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0106-96>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1618-15>.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=435-15.
8. Порядок виконання рішень про стягнення коштів Державного та місцевих бюджетів або бюджетних установ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 р. № 845. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=845-2011-%EF>.
9. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print1411340621860404>.

